

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347 (045)

Ю. М. Белуга,
асистент
А. А. Жилкова,
магістрант

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

У статті автори досліджують теоретико-правові аспекти тлумачення приватного права та його ролі в системі права України. Автори визначають співвідношення окремих галузей та інститутів права із приватним правом в цілому та між собою, зокрема.

Ключові слова: приватне право, система приватного права, цивільне право.

Актуальність дослідження приватного права обумовлюється потребою розробки нових наукових концепцій розвитку системи права України в умовах становлення правового громадянського суспільства, яке є запорукою стабільності та добробуту для членів. Загальновідомо, що вагому функцію в побудові громадянського суспільства відіграло і продовжує відігравати право, особливо приватне як основа правової системи та системи права України, зокрема.

Стосовно правової природи приватного права в юридичній науці існує ряд наукових поглядів. Більшість вітчизняних науковців (наприклад, Р. А. Майданик, Н. С. Кузнецова, О. Ф. Скакун, Я. М. Шевченко) стверджують, що приватне право – це база, ядро правопорядку, заснованого на ринковій організації суспільства. Однак сьогодні в юридичній науці залишаються не вирішеними питання системи, елементів та принципів приватного права, що, головним чином, зумовлено спірними положеннями нормативно-правових актів та різними науковими позиціями вчених, які досліджують дану тематику. А це означає, що назріла проблема вироблення науково-обґрунтованої теорії приватного права, яка відображала би її структуру, функції та методологію. З огляду на вищезазначене дослідження поняття, і системи приватного права є, на наш погляд, актуальним, своєчасним і необхідним.

Дослідженням приватного права займалися

такі вчені, як: С. С. Алексєєв, О. А. Банчук, Ю. А. Гамбаров, С. С. Дністрянський, О. С. Йоффе, О. Д. Крупчан, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, Й. О. Покровський, Р. Б. Сивий, О. Ф. Скакун, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневич та ін. Проте наявні напрацювання не вичерпали можливостей для подальших наукових пошуків в зазначеному напрямку.

Отже, метою дослідження є з'ясування основних особливостей становлення, розвитку елементів системи приватного права в Україні.

Одними з перших в своїх працях звертались до доктрини приватного права мислителі давнього часу. Є припущення, що вже в XXI – VII ст. до н. е. норми приватного права отримали досить виразне у Законах Хаммурапі, а також інших стародавніх правових джерелах. Слід погодитися з точкою зору Сивого Р. Б., який стверджує, що про наявність приватного права в цей період слід говорити умовно, адже норми, які містилися в цих збірниках, мали казуїстичний і безсистемний характер, були перемішаними з нормами публічного права [11, с. 38].

Зародження ідеї про поділ системи права на дві частини було здійснено в період Античності. Так вагомий внесок у розробку приватного права було зроблено юристами Стародавнього Риму – Ульпіаном, Павлом, Нервою. Особливої популярності набуло визначення приватного і публічного права, дане у книзі I Дигестів Юстиніана, де воно наведене у вигляді сентенції

Ульпіана. Він зазначав, що вивчення права поділяється на дві частини – публічне і приватне право – і розрізняв їх залежно від того, чиєї користі право стосується. При цьому, приватне право було ним структуроване та включало природне (*jus naturale*), міжнародне торговельне право (право народів – *jus gentium*) і цивільне право (*jus civile*) [1, с. 26].

Як бачимо, такий розподіл був зразковим багато століть у минулому, не втратив актуальності і зараз та слугує орієнтиром для багатьох вчених в рамках їх основних досліджень. Наприклад, цивілістична доктрина дореволюційного періоду розглядала приватне право як виключно цивільне право, а його місце в системі права досліджувалось шляхом протиставлення публічному праву в цілому [6, с. 50]. Однак радянська правова доктрина заперечувала існування приватного права, а цивільне право розглядалось як елемент публічного права. Так, на думку О. Д. Крупчана, це пояснювалось тим, що право було одержавлене, поставлене на службу партійно-державному апарату, а відтак було політичним інструментом [1, с. 33]. Інші вчені (наприклад, Є. Б. Пашуканіс, Б. Б. Черспахін) виокремлювали цивільне право як самостійну галузь, котра поєднує у собі як приватні, так і публічні інтереси, а поділ на галузі права здійснювався залежно від предмета і методу правового регулювання.

З відродженням ідей про поділ системи права на приватне і публічне право сформувались різні наукові концепції щодо виокремлення приватного права. Так О. Д. Крупчан та Р. Б. Сивий вважають, що такі концепції можна поділити на ті, що визнають приватно-публічну дихотомію права, і ті, що її заперечують [1, с. 13; 11, с. 37]. Також такі підходи можна поділити на "формальні", "матеріальні" і "змішані". Так "матеріальні" концепції використовують для виокремлення приватного права категорії користі, мети, інтересу, суспільних відносин, "формальні" – суб'єктний склад учасників відносин, становище суб'єктів (свобода волевиявлення, автономія волі, децентралізація), форма захисту, наслідки порушення права, а "змішані" – це своєрідний синтез перших двох, що використовує як формальні, так і матеріальні підходи до виокремлення приватного права.

Сучасні дослідники неоднозначно дають визначення приватного права. Різні автори характеризують його як підсистему права, галузь права, сукупність однорідних галузей права, один із

зразів, пластів права, збірне поняття, наукову абстракцію. Наприклад, О. Ф. Скакун вважає, що приватне право – це підсистема права, яка складається з сукупності погоджених норм, що регулюють майново-вартісні відносини й особисті немайнові відносини, структурно поділені на галузі, підгалузі, інститути [13, с. 359]. Натомість Є. О. Харитонов вважає, що приватне право – це сукупність правил і норм, що стосуються визначення статусу і захисту інтересів окремих осіб, які не є фігурантами держави, не перебувають у відносинах влади-підпорядкування щодо одне одного, рівноправно і вільно встановлюють собі права і обов'язки у відносинах, що виникають з їх ініціативи [15, с. 18].

Досить цікавою є наукова позиція Р. Б. Сивого, який ототожнює приватне і цивільне право, оскільки створена за радянських часів полігалузєва система права була штучно створена і є методологічно вразливою. Науковець визначає приватне право як "галузь позитивного права, яка складається з юридичних (державно-вольових) норм, що врегульовують на засадах формальної рівності суспільні відносини між юридично правоздатними особами" [11, с. 160]. Однак з такою позицією науковця не можна погодитись, бо розуміння приватного права як цивільного права є дещо звужене, насамперед, тому, що приватне право – це підсистема права, основним структурним елементом якої є галузі права, в тому числі і цивільне.

Загалом, система приватного права не є однорідною. Отже, приватне право складається з галузей права, підгалузей та окремих інститутів права. Однак окремі представники дореволюційного правознавства вважали, що приватне право поділяється на цивільне право у вузькому розумінні та торгове право. Цивільне ж право складалося з речового, зобов'язального, сімейного та спадкового права.

Сьогодні даний підхід має дещо інше трактування. Так у країнах романо-германської правової системи приватне право складається з двох основних галузей права, а саме: цивільного і торгового права. Це породжує так званий "дуалізм приватного права". В постсоціалістичних державах ситуація дещо інша. Тут приватне право поділяється на безліч галузей права, більша частина з яких є змішаними (комплексними). Але основним ядром виступає цивільне право як провідна галузь права.

Існує безліч дискусій з приводу структурного наповнення системи приватного права. Найпоширенішою з них є та, яка пов'язана з паралельним співіснуванням господарського і цивільного права. Так Я. М. Шевченко вважає, що концепція господарського права своїми витокami має засади однорідності владно-управлінських (по вертикалі) і договірних (по горизонталі) відносин у сфері народного господарства. Вона була спрямована на виправдання планово-адміністративної системи адміністрування. З розвитком ринкових відносин відпадає потреба у самостійному регулюванні відносин у сфері господарювання [16, с. 5]. Опонують їй вчені-господарники, які вважають, що господарське право є комплексною галуззю права, що складається з сукупності норм, що регулюють відносини у сфері організації та здійснення господарської діяльності за допомогою імперативного та диспозитивного методів правового регулювання [5, с. 16; 17, с. 13]. Отже, як бачимо віднесення господарського права до системи приватного права є спірним.

Спірним є питання щодо місця сімейного права в системі приватного права. Традиційно воно було підгалуззю (інститутом) цивільного права, бо регулювало особисті немайнові та майнові відносини між учасниками сімейних відносин на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення і майнової самостійності учасників. В період існування СРСР сімейне право стало самостійною галуззю права. Так, на думку З. В. Ромовської, самостійність сімейного права як галузі права підтримувалася абсолютною більшістю радянських науковців, зокрема С. Н. Братусем, А. М. Беляковою, Е. М. Ворожейкіним, Ю. А. Корольовим, В. Ф. Яковлєвим тощо. Прихильниками такої наукової позиції були й українські вчені, як: Г. К. Матвеев, З. А. Підпригора, Я. М. Шевченко, В. С. Голопчук [10, с. 20].

Г. К. Матвеев з цього приводу писав, що сімейне право – це самостійна галузь права, предметом якої є регулювання особистих і пов'язаних з ними майнових відносин, які виникають з шлюбу та приналежності до сім'ї [8, с. 37]. Протилежну позицію в літературі радянського періоду займав О. С. Йоффе, який вважав, що сімейне право – не самостійна галузь, а одна із складових цивільного права [3, с. 186]. Нині позицію радянського вченого-цивіліста підтри-

мують Р. Б. Сивий, В. І. Борисова та І. В. Жилінкова [11, с. 162; 12, с. 3].

Однак більшість сучасних українських вчених відносять сімейне право до самостійної галузі права (наприклад, Я. М. Шевченко, О. В. Оніщенко, З. В. Ромовська). Ці науковці вважають, що сімейні правовідносини мають ряд специфічних ознак, які дозволяють їх відмежувати від цивільних. До таких належать: 1) спеціальний суб'єктний склад; 2) своєрідність юридичних фактів, які породжують сімейні правовідносини; 3) тривалість існування; 4) індивідуалізація учасників і неможливість передачі прав та обов'язків іншим особам; 5) особисто-довірчий характер відносин; 6) сімейні правовідносини регулюються окремим кодифікованим актом – Сімейним кодексом України. Проте самостійний характер сімейного права не заперечує його приналежності до приватного права як його складової.

Також дискусійною є правова природа земельного права. Так в юридичній літературі вчені-правознавці висловлюють різні точки зору з приводу того, чи є земельне право самостійною галуззю права, чи підгалуззю екологічного права. Ю. В. Корнеев та А. М. Мірошніченко вважають, що дана галузь права є самостійною, бо має свій власний предмет і метод правового регулювання. На думку Ю. В. Корнеева, предметом земельного права є певна група суспільних відносин, що виникають у зв'язку з розподілом, використанням та охороною земель і регулюються нормами земельного права. Крім того, значна частина норм, які регулюють земельні відносини, за своїм змістом є цивільно-правовою, оскільки земля є предметом цивільного права України [4, с. 6]. А. М. Мірошніченко стверджує, що для земельного права характерне поєднання адміністративно-правового (імперативного) та цивільно-правового (диспозитивного) методів правового регулювання, що вказує на комплексний характер галузі права [9, с. 31-32].

Останнім часом набула свого поширення думка, що земельне право – це підгалузь екологічного права. Так Ю. С. Шемшученко вважає: "Характерною особливістю екологічного права як комплексної галузі є включення до неї визнаних на сьогодні інших галузей права – земельного, гірничого, водного, лісового... У системі екологічного права вони фактично є його

підгалузями" [2, с. 18]. Однак варто зазначити, що екологічне право – це галузь публічного права. А відтак переважаючим методом правового регулювання є імперативний. У земельному праві ж переважаючим методом правового регулювання є диспозитивний метод, так як значна частина норм земельного законодавства присвячена питанням права власності на землю та права користування земельною ділянкою. Отже, як бачимо дані питання і досі залишаються дискусійними, а місце земельного права в системі приватного права не визначене.

Медичне право – одна з наймолодших галузей права в українській юриспруденції, яка складається із сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері медичної діяльності. Вона з'явилася за часів незалежної України. На думку Р. А. Майданика, стосовно правової природи таких відносин сформувався чотири основні позиції. Так одні вчені (В. Л. Суховерхий, В. А. Ойгензихт, А. М. Савицька, М. С. Малейн) відносини з приводу надання медичної допомоги вважають предметом цивільно-правового регулювання, бо основою надання такої допомоги є договір, який за своєю природою є цивілістичним. Згідно з другим підходом, такі відносини є адміністративно-правовими (Г. І. Петров). У 70-80-х рр. XX ст. сформувалася позиція, яка ґрунтувалася на тезі про визнання медичної допомоги одним із видів соціального забезпечення. Деякі вчені (Р. І. Іванова, В. А. Тарасова) розглядають медичне право як підгалузь права соціального забезпечення. Четверта позиція ґрунтується на визнанні медичного права комплексною галуззю права [7, с. 52-53].

Паралельно в юридичній науці існує думка про комплексний характер медичного права як суміжної і комплексної галуззі права. Основні причини, які свідчать про комплексну природу медичного права: 1) конституційно закріплене право на охорону здоров'я і медичну допомогу; 2) наявність окремих нормативно-правових актів; 3) суспільні відносини, що виникають у сфері медичної діяльності, регулюються як власними нормами, так і нормами, що містяться в інших галузях права (кримінальне, цивільне, адміністративне й ін.); 4) наявність загальних принципів, які властиві медичному праву і характеризують його зміст; 5) струнка система і структура медичного права; 6) неможливість у рамках існуючих галузей права забезпечити

якісне правове регулювання численних відносин у галузі медицини [14, с. 10].

Тому, враховуючи вищенаведене, відносини, які існують у формі зобов'язання з надання медичних послуг, слід відносити до приватних відносин, і до них застосовуються загальні норми і принципи приватного права. Відповідно, медичне право до системи приватного права треба відносити лише частково.

Отже, дослідивши аспекти співвідношення приватного права з іншими галузями права, можна зробити висновок, що приватне право має свою систему, яка складається з окремих галузей права, підгалузей та інститутів. До структурних елементів приватного права можна віднести такі галузі права: цивільне право і сімейне право. Спірним і частковим є віднесення до системи приватного права таких галузей права, як: господарське право, трудове право, земельне право і медичне право. Так за результатами проведеного дослідження було встановлено, що дані галузі права є самостійними, бо мають власний предмет і метод правового регулювання, проте велика група правовідносин, що регулюють дані галузі права, має приватно-правовий характер.

Література

1. *Актуальні проблеми методології приватного права: Колективна монографія / За заг. ред. О. Д. Крупчана.* – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПРН України, 2005. – 266 с.

2. *Екологічне право. Академічний курс: підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка.* – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. – 720 с.

3. *Иоффе О. С. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. III. Правоотношения, связанные с продуктами творческой деятельности. Семейное право. Наследственное право: учебное пособие для высш. юрид. учеб. заведений / О. С. Иоффе.* – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 347 с.

4. *Корнеев Ю. В., Мацелик М. О. Земельное право: навч. посібник / Ю. В. Корнеев, М. О. Мацелик.* – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 240 с.

5. *Корчак Н. М. Господарське право України: навч. посібник / Н. М. Корчак.* – К.: Вид-во Національного авіаційного університету "НАУ-друк", 2009. – 312 с.

6. *Майданик Р. Українська цивілістика: доре-*

волюційний і радянський періоди / Р. Майданик // Юридична Україна.– 2009.– № 1.– С. 49-55.

7. Майданик Р. Договір про надання медичних послуг / Р. Майданик // Медичне право.– 2010.– № 5(1).– С. 52-66.

8. Матвеев Г. К. Советское семейное право: учебник / Г. К. Матвеев.– М.: Юридическая литература, 1985.– 208 с.

9. Мірошніченко А. М. Земельне право України: підручник / А. М. Мірошніченко.– К.: Правова єдність, 2011.– 677 с.

10. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник / З. В. Ромовська.– К.: Правова єдність, 2009.– 497 с.

11. Сивий Р. Б. Приватне (цивільне) право в системі права України: монографія / Р. Б. Сивий.– К.: КВІЦ, 2006.– 214 с.

12. Сімейне право: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової.– К.: Юрінком Інтер, 2004.– 200 с.

13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник / О. Ф. Скакун.– Х.: Еспада, 2006.– 776 с.

14. Стеценко С. Г. Медичне право України: підручник / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сеньюта ; за заг. ред. С. Г. Стеценка.– К.: Правова єдність, 2008.– 507 с.

15. Харитонов Є. Традиція приватного права в Україні: між Сходом і Заходом (деякі питання методології розробки концепції приватного права в Україні) / Є. Харитонов // Юридична Україна.– 2003.– № 2.– С. 14-19.

16. Шевченко Я. Поняття приватного права як ядра правопорядку, заснованого на ринковій організації економіки / Я. Шевченко // Право України.– 2009.– № 8.– С. 4-7.

17. Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина.– К.: Юрінком Інтер, 2012.– 600 с.

Ю.Н. Белуга, А.А. Жилкова

Актуальные вопросы определения системы частного права.

В статье авторы изучают теоретико-правовые аспекты толкования частного права и его роль в системе права Украины. Авторы определяют соотношение отдельных отраслей и институтов права с частным правом в целом и между собой, в частности.

J.M. Belooga, A.A. Zhilkova

Actual problems of definition of system of private law.

In the article theoretical and legal aspects of private law's interpretation and its role in the legal system of Ukraine are studied by authors. Authors determine the correlation of private law with other branches of law.